Prof. dr hab. Halina Lichocka
em. prof. Instytutu Historii Nauki PAN
Nowy Świat 72, Warszawa

Recenzja

Rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Jaworskiej: *Rozwój aptekarstwa wileńskiego w latach 1794-1915*. Kraków 2021, Muzeum Farmacji UJCM, promotor prof. dr hab. Ryszard Gryglewski, t. 1, 280 s., t. 2 Appendiks, 374 s.

1. Charakterystyka formalna

Rozprawa składa się z dwóch obszernych tomów, z których każdy mógłby być traktowany jako odrębna całość. W obu tomach znalazły się niezależne spisy treści, wykazy wykorzystanych źródeł i literatury przedmiotu oraz wykazy ilustracji; w tomie z podtytułem Appendiks (powinno być raczej *Appendix*) zamieszczono dodatkowo indeks nazwisk wileńskich aptekarzy. Konstrukcja obu tomów jest przejrzysta i poprawna. Treść całości rozprawy poświęcona zagadnieniom dotyczącym różnych aspektów funkcjonowania aptek w Wilnie w czasach, gdy to miasto wraz z resztą Ziem Zabranych znajdowało się w granicach Rosji, została przedstawiona w sposób problemowy; problemy zaś ukazane w szerokim kontekście historycznym z zachowaniem chronologii. W obu tomach zamieszczono bardzo liczne fotografie archiwalne, w większości mało znane, pochodzące ze zbiorów przechowywanych obecnie w archiwach litewskich.

2. Ocena wyboru tematu i celu pracy

Mimo, że polska historiografia Wilna jest już bardzo bogata, nie było w niej dotychczas monograficznego opracowania, obejmującego dzieje tamtejszych aptek, ich właścicieli, zatrudnionego personelu oraz asortymentu i taksy sprzedawanych farmaceutyków. Rozprawa mgr Katarzyny Jaworskiej jest zatem pierwszą próbą zmierzenia się z tym niełatwym tematem. Wybór tematu wydaje się więc w pełni uzasadniony. Celem natomiast podjętej pracy jest zbadanie nowych wątków historii farmacji i jednocześnie nowych wątków społecznej historii Wilna w okresie zaborów. Aptekarze stanowili bowiem ważną grupę zawodową wśród wileńskiego mieszczaństwa, cieszącą się prestiżem ze względu na status

materialny, wykształcenie i pracę związaną z ochroną zdrowia. Mieli wpływ na gospodarcze, edukacyjne i polityczne życie miasta przyczyniając się do jego rozwoju.

3. Oryginalność rozwiązania problemu

W poszukiwaniu materiałów Autorka przeprowadziła w Wilnie gruntowne kwerendy archiwalne i odnalazła bardzo liczne dokumenty, związane z przedstawionymi w rozprawie zagadnieniami. Większość z tych archiwaliów nie była wcześniej znana i cytowana w literaturze. Dla polskiego czytelnika jest to więc odkrycie nowych źródeł historycznych, które Autorka umiejętnie wykorzystała i które udokumentowała przytaczając ich pełny opis (nazwa archiwum, sygnatura, karty itd.), co ułatwi dotarcie do tych materiałów ewentualnym następnym badaczom. Poza archiwaliami Autorka sięgnęła do starszych i nowszych opracowań naukowych, wiążących się z podjętą problematyką. W wyborze literatury przedmiotu uwzględniła również opracowania rosyjskojęzyczne, autorstwa rosyjskich i litewskich historyków. Wykorzystanie tej literatury, do której rzadko sięgają polscy badacze dziejów farmacji, pozwoliło na uzyskanie innej, szerszej perspektywy opisywanych zjawisk i wydarzeń. Pozwoliło w szczególności na prześledzenie ewolucji rosyjskich przepisów prawnych, dotyczących aptekarstwa w państwie carów, poczynając od reform Piotra I Wielkiego a na Rewolucji Październikowej kończąc.

4. Ocena uzyskanych rezultatów

Wynikiem przeprowadzonych przez mgr Katarzynę Jaworską badań jest oryginalne, pierwsze w literaturze, monograficzne opracowanie ukazujące na szerokim tle historycznym zagadnienia związane z funkcjonowaniem aptek w Wilnie w okresie zaborów. Wnikliwie omówione zostały w tym opracowaniu przede wszystkim aspekty prawne warunkujące kwestie własności aptek, dziedziczenia, uzyskiwania koncesji, kształcenia zawodowego, stopni aptekarskich, rozmieszczenia aptek w terenie, kontroli ich działania itd. Na tle tych prawnych uwarunkowań opisała Autorka problemy związane z funkcjonowaniem aptek i ich zarządzaniem. Opisała również społeczne zaangażowanie wileńskich aptekarzy, tworzone przez nich stowarzyszenia oraz rolę w rozwijaniu i upowszechnianiu nauk farmaceutycznych. Ostatnia część rozprawy, Appendix, obejmuje historię 33 aptek oraz krótkie biografie ich właścicieli, dzierżawców lub kierowników.

Ta wartościowa i obszerna monografia wymaga jednak wprowadzenia poprawek redakcyjnych. W pierwszym rzędzie należy przeredagować zdania, które mogłyby wprowadzać w błąd. Na stronie 218 tomu głównego znalazła się np. informacja (podana za

Janem Muszyńskim lecz nie skomentowana przez Autorkę), że morfina została odkryta w 1817. Ta sama data odkrycia morfiny została powtórzona na s. 23 tomu Appendiks. Należy to skorygować, ponieważ w świetle ustaleń historycznych jest to informacja nieprawdziwa. Pierwszą silnie działającą na organizm ludzki substancję o właściwościach nasennych i narkotycznych wyizolował z opium w 1803 r. francuski farmaceuta Charles Louis Derosne. Swoje odkrycie opublikował, a uzyskany przez niego preparat trafił do aptek pod nazwą *Sal opii Derosne*. W tym samym roku doświadczenia Derosne'a powtarzał młody pomocnik aptekarski w Padeborn, Friedrich A. Sertürner i wydzielił z opium inną substancję, o jeszcze silniejszych właściwościach nasennych. Nazwał tę substancję morfiną i opisał metodę jej otrzymywania w artykule, który ukazał się w niemieckim czasopiśmie „Journal der Pharmazie für Arzte und Apotheker" w 1805 r. Europejski rozgłos Sertürnerowi i morfinie przyniosła natomiast dopiero jego praca przełożona na język francuski i zamieszczona w „Annales de Chimie et de Physique" w 1817 r. Stąd bierze się istniejące w literaturze (zwłaszcza tej sprzed lat) zamieszanie co do daty odkrycia tego alkaloidu.

Przeredagować należy również zdanie na stronie 125 rozprawy, mówiące o tym, że w 1860 Departament Medyczny kierował Akademiami Medyko-Chirurgicznymi w Petersburgu, Moskwie i Wilnie. To błąd. W Wilnie nie było wtedy Akademii Medyko-Chirurgicznej, ani żadnej innej szkoły medycznej.

Na stronie 141 jest mowa o rządzie litewskim w 1812 r. To określenie trzeba zmienić podając nazwę: Komisja Rządu Tymczasowego Wielkiego Księstwa Litewskiego, albo Komisja Rządząca Tymczasowa Litewska (w skład tej Komisji wchodził m. in. Jan Śniadecki).

Strona 148 zawiera wiadomość, że w pierwszej połowie XIX wieku krakowscy aptekarze zakładali przy swoich aptekach laboratoria chemiczno-farmaceutyczne. Otóż zakładali je nawet wcześniej, a Kraków nie był wcale pod tym względem wyjątkiem. W okresie Oświecenia laboratoria takie powstawały przy wielu aptekach, także w Wilnie. W Wilnie szczególnie efektywnie zaznaczyła się naukowa współpraca aptek z Uniwersytetem, czego rezultatem były m. in. liczne publikacje, zawierające wyniki chemicznych prac eksperymentalnych (najczęściej analitycznych), wykonywanych w przyaptecznych pracowniach tamtejszych farmaceutów. Opisy badań wykonywanych przez aptekarzy napływały do Wileńskiego Towarzystwa Naukowego jeszcze przez wiele lat po zamknięciu Uniwersytetu i z uwagi na wprowadzony przez władze rosyjskie zakaz druku w języku polskim, pozostały w większości w rękopisach. Przykładem mogą być przechowywane obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie rękopisy: sygn.. F26-264, Ludwik Zeidler:

Rozprawa przedstawiająca dwa sposoby otrzymywania kwasu walerianowego. Czytana na posiedzeniu Towarzystwa dnia 12. XI. 1845; sygn.. F26-267, Stanisław Sawicki: *Opisanie sposobu robienia kozłkanu cynku. Czytana na posiedzeniu dnia 12. XII. 1845 r.* i inne.

Strona 226 – należy inaczej zredagować pierwsze zdanie drugiego akapitu, nie można bowiem napisać, że w 1809 do procesu kształcenia włączono Uniwersytet Warszawski. Uniwersytet w Warszawie został otwarty w 1816, natomiast słusznie Autorka zauważyła, że począwszy od 1809 farmaceuci mogli się kształcić na warszawskiej uczelni pod nazwą Wydział Akademicko-Lekarski. Trzeba również poprawić drugie zdanie następnego akapitu, gdyż w 1840 nie było w Warszawie uniwersytetu, a założona przez warszawskich aptekarzy Szkła Farmaceutyczna była szkołą prywatną.

Nie jest zgodne z prawdą ostatnie zdanie na s. 236 i to samo zdanie powtórzone na s. 275 w Appendiksie, dlatego w obu tych miejscach musi zostać poprawione. „Pamiętnik Farmaceutyczny Wileński" bowiem nie był pierwszym polskim czasopismem naukowym! Polska prasa naukowa sięga czasów panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, a do 1820, czyli początków edycji „Pamiętnika" ukazało się już kilkanaście tytułów „Pamiętnik Farmaceutyczny Wileński" był natomiast pierwszym w języku polskim, specjalistycznym czasopismem naukowym poświęconym farmacji. Zauważmy, że było to jedno z pierwszych tego rodzaju periodyków w Europie (starsze były tylko wydawnictwa francuskie i niemieckie). Później niż w Wilnie ukazały się pisma o podobnym charakterze we Włoszech, a następnie w Szwecji, Hiszpanii i innych krajach.

Na stronie 222 należy poprawić zdanie mówiące o tym, że po zamknięciu w Wilnie Akademii Medyko-Chirurgicznej ciężar kształcenia farmaceutów przejął m. in. Uniwersytet w Warszawie. Nie jest to zdanie prawdziwe, ponieważ Uniwersytet w Warszawie został zlikwidowany, podobnie jak w Wilnie, po stłumieniu Powstania Listopadowego. Zdanie to zostało na tej stronie powtórzone dwukrotnie.

Sprawa powtórzeń nie jest niestety w tej rozprawie zjawiskiem rzadkim. Bywa, że powtarzają się całe akapity tekstu. Dotyczy to obu tomów. Powtórzenia występują także w cytowaniach i przypisach, np. na s. 209 znajduje się cytat z *Autobiografii* Wolfganga, przytoczony z opracowania D. C. Chodźki i na s.213 ten sam fragment przytoczony z opracowania J. Bielińskiego. Te wtórne cytowania są poza tym dziwne, ponieważ Autorka zna i cytuje oryginalne źródło, czyli rękopis *Autobiografii* Wolfganga. Przy okazji – pisząc o Janie Fryderyku Wolfgangu i jego badaniach flory litewskiej nie można pominąć ważnej monografii Wandy Grębeckiej: *Wilno – Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1781-1841)*. Warszawa 1998.

Poprawek wymagają także błędy literowe, zwłaszcza te, które dotyczą nazw, nazwisk i dat. Obawiam się, że taki błąd literowy pojawił się już w tytule rozprawy, czyli w dacie 1794 (powinno być raczej 1795, co zresztą wynika z przytoczonego we Wstępie uzasadnienia przyjętej cezury czasowej). Niebezpieczne literówki pojawiają się w wielu miejscach, np. s. 5 jest na Zakręcie, powinno być na Zakrecie; s. 83 jest Andrzejewski, powinno być Andrzejowski; jest Górski, powinno być Gorski; s.168 jest Repin, powinno być Repnin; s. 205 jest 1894, powinno być 184; s. 210 jest na wzór (w tytule podręcznika Jędrzeja Śniadeckiego), powinno być za wzór, poza tym należy usunąć przypis 519; s. 221 jest Fonenberg, powinno być Fonberg; s. 242 jest 1885, powinno być 1895; w tomie Appendiks s. 13 w cytowanym za W. W. Głowackim fragmencie listu Jędrzeja Śniadeckiego do księcia Adama Jerzego Czartoryskiego zamiast „poinformowałem" powinno być „poformowałem"; s. 14 jest Aleksander II, powinno być Aleksander I; s. 20 ósmy wiersz tekstu od dołu jest 1891, powinno być 1819; s. 324 trzeci akapit od góry jest 1905, powinno być 1805 oraz jest 1891, powinno być 1819.

Należy także skorygować występujące niekiedy błędy językowe, np. s. 86 jest „nastoje", powinno być raczej „nalewki"; s. 87 jest „zabezpieczenie ludności w środki lecznicze", powinno być „zaopatrzenie ludności" itd.; s. 203 jest „poddawano w wątpliwość", powinno być „podawano w wątpliwość".

5. Wnioski końcowe

Po dokonaniu wszystkich koniecznych poprawek redakcyjnych praca Katarzyny Jaworskiej „Rozwój aptekarstwa wileńskiego w latach 1794-1915" powinna zostać opublikowana, ponieważ wnosi do nauki nowe treści, ukazuje nowe źródła historyczne i uzupełnia historiografię nauk farmaceutycznych oraz Wilna. Jako rozprawa doktorska spełnia wszystkie wymagania stawiane pracy naukowej, wynikające z art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami). Dlatego też zwracam się do Rady Dyscypliny Nauki Farmaceutyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie z wnioskiem o dopuszczenie mgr Katarzyny Jaworskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie składam wniosek o wyróżnienie dysertacji (Wniosek z uzasadnieniem w załączeniu).

Warszawa, dnia 26 stycznia 2022 roku.